

ANLATI BİLİMİNİN TEMEL TERİMLERİ ÜZERİNE

Yrd. Doç. Dr. Yavuz DEMİR*

Bir tür "üst dil"(1) olan bilim dili, en özlü şekliyle, bilimi meydana getiren kaynak ve bilgileri sözlü ve yazılı olarak başkalarına aktarmak amacıyla kullanılan bir dildir.(2)

Türkçenin bilim dili olma yolunda geçirdiği aşamaları ve günümüzdeki fotoğrafını incelediğimizde, terminolojiyi oluşturmada "ikinci sınıf " kaldığını görmekteyiz; bilim diline ait terminolojinin kurulmasında terimler ya kaynak dildeki şekli ile kullanılmakta ya da yaklaşık veya yanlış olarak dilimize kazandırılmaya çalışılmaktadır.

"Anlatı bilimi"nin temel terimleri üzerinde durarak, satır arasında, yukarıdaki söylenen probleme de bir gönderme yapacağız. Ağırlıklı olarak üzerinde durulacak terimler; kurmaca metin, kurgu metin veya, tahkiyeli metindir.

Anlatı bilimi, son yıllarda Batı'da üzerinde oldukça yoğun bir biçimde durulan çalışma sahasıdır.(3) Özellikle anlatı metinlerinin sistematik incelenmesi ve bunlarla ilgili kavramların yerleştirilmesi amacını güden bu disiplinin, bugün ülkemizde başlıbaşına ayrı bir saha olarak mütalaa edilmemesine rağmen, kurgu (anlatıların) çözümü ile ilgili olarak, klâsik roman -hikâye tahlili düzleminde kalmak şartıyla, bazı temel terimleri etrafında ağırlık kazanan çalışmalar yapılmaktadır. Fakat, diğer Batı kaynaklı çalışmalarda olduğu gibi, karşılaşılan en önemli problem anlatı bilimi ile ilgili terminolojinin kendi dilimizde tam karşılığının bulunmaması, ya da teklif edilenlerin yeterince ifade edebilirlikten uzak olmasıdır.

Gazete haberi, tarih, roman, film, pandomim, dans,dedikodu vb. hayatımızı çevreleyen anlatıların sadece birkaçını oluştururlar. Daha değişik bir ifadeyle söylersek, anlatılar, insanlığın ilişkilerine bağlı olarak farklı fonksiyonlarda, sayısız şekilde karşımıza çıkar.(4) Bu kadar geniş bir hacim içerisinde bizi ilgilendiren anlatıları kurmaca anlatılar başlığı altında topluyoruz.

* Ondokuz Mayıs Üniv. Eğitim Fak. Türk Dili ve Ed. Böl. Öğr. Üy.

(1) Aydın Köksal, "Bilim Dili Türkçe ve Yazın Dili Türkçe, Dil Derneği, 1987, Ank. ,1989, s. 42.

(2) Berke Vardar, Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü, ist. ,1988, s. 79.

(3) Bu terimin ilk kez, yapısalcılığın etkisiyle Fransa'da kullanılmaya başlandığını görüyoruz. Anlatının yapısı, teorik incelemesi ve analizi üzerinde durur. Genel bir tanım olarak, her türlü medya anlatısı ve dil anlatılarını kapsar. (Katie Wales, A Dictionary of Stylistics, London 1990, ss. 315-316)

Oxford İngilizce sözlükte kurmaca anlatı ibaresinin karşılığı, "hayali (kurmaca) bir nesir anlatısı, karakterlerin ve hareketlerin gerçek dünyayı temsil ettiği ve bütün bunların bir entrik içerisinde ve belli bir uzunlukta sunulduğu anlatıdır.(5) şeklinde verilmektedir. Bu tanım içerisinde yer alan birinci kelime grubunun sıfat unsuruna bakalım: Kurmaca; "roman ve hikâye edebiyatı, kurgusal edebiyat, hayal, icat, masal uydurma, hikâye, yalan. (6) Terim olarak da şu açıklamaları buluyoruz: "(Fiction) (kurmaca, hayali) anlatı nesrinden ibaret bir tarz olarak düşünülür. Bunların başlıcaları romanlar, hikâyeler; diğer bir ifadeyle "edebiyatın özü".

Burada bütün edebiyatı bir "fiction" olarak ele almadığımız âşikârdır. Yukarıdaki tanım da ancak bu şekilde geçerlidir. Bazı romanlar gerçek olayları ve kişileri anlatırlar. Diğer taraftan baktığımızda da, bütün kurmacaları da edebiyat olarak değerlendiremeyiz. Mesela, hayali söylemler fıkralarda da bulunur: (Karadenizlinin biri....: Bizim Temel). Bir matematik problemi (Üç musluktan akan su bir havuzu dört saatte doldurur....) diye başlayabilir. Kısaca söylemek gerekirse , edebi türlerin çoğu, roman, şiir, drama v.b. bir hayali (imaginative) dünya kurarlar, bununla birlikte, bu tarz eserler konu ve şekil yönünden de realite ile yakın ilişki içerisindeyler. Bu türlü anlatıların temel karakteristiği "kurmacalık"larıdır.(7)

Üzerinde dikkatle durulması gereken husulardan biri de "anlatı"nın ne olduğudur.

(I)

Her subh giderdi mektebe şâd
Mektebde olurdu gamdan âzâd

Meşk-i hat-ı hüsn-i yar ederdi
Def-i gam-ı rüzgar ederdi

Zevk ile tutup tarik-i sabık
Adet üzere subh-ı sâdık

(4) Michael J. Toolan, Narrative A Critical Linguistic Introduction, London 1988 , s. VIII .

(5) Jeremy Hawthorn, Studying The Novel, An Introduction, New York, 1989, s. 1 ; Katie Wales, a, g,e.. s.313.

(6) Redhouse, ist.1983, s. 358.

(7) Katie Wales, a,g,,e, ss. 173-174.

Geldi yine mektebe ferah-nak
Ta kim kıla zevk-i vasl-ı idrak

Gördü ki behište hür gelmez
Gün çökdi henüz nûr gelmez

Hurşidsiz oldu ruz ta şeb
Oldu başuna karanu mekteb⁸

(II)

Güller kırmızı
Menekşeler mavi
Şeker tatlı
Ve sen de öyle

I. metni anlatı (kurmaca) yapan şey nedir? II. metni I. metinden ayıran şey nedir? Niçin II. metni bir anlatı olarak kabul etmek mümkün değildir. Bu genel soruya bağlı olarak karşımıza kurmaca anlatı ibaresi çıkar. Onu diğer anlatılardan nasıl ayırdedebiliriz? Mesela bir gazete haberi: "Fransız çiftçiler Türk koyunlarını talan etti." (9) bir anlatı, fakat kurmaca anlatı değildir.

Anlatı terimi için iki unsur geçerlidir: 1. Anlatının bir mesaj olarak göndericiden alıcıya doğru bir iletişim süreci olması; 2. Mesajın taşınması için kullanılan aracın sözel (verbal) yapısı. (10) İşte bu son özelliktir ki, kurmaca anlatıları diğer anlatılardan; film, dans, pandomim vb. ayırır.

Türkçe roman ve hikâye üzerine yapılan çalışmaları gözden geçirdiğimizde, eksik adlandırmanın, kurmaca anlatının esas olan kombinasyon prensiplerinin adlandırılmasından kaynaklandığını söyleyebiliriz.

Kurmaca anlatı (narrative fiction) teriminin tam karşılığı " tahkiyeli anlatım"* değildir. Anlatı teriminin temel tanımına dönersek;

(8) Fuzulî, Leylâ vü Mecnûn, (Haz.H.Ayan), İst. 1981, ss. 108-109.

(9) Hürriyet, 10 Ekim 1992.

(10) Shlomith Rimmon-Kenan- Narrative Fiction, Contemporary Poetics, London 1983, s. 2.

(*) Bu konuda bir örnek olarak S. Kemal Tural'ın yaptığı adlandırmayı el alabiliriz. Tural'ın "Zamanın Elinden Tutmak " adlı çalışmasında "tahkiye" terimi roman ve hikaye yerine geçmektedir. Oysaki, tahkiye terimi roman ve hikaye formu içerisinde gördüğümüz anlatıların kombinasyonunda sadece birinci basamağı ifade eder. Böyle bir adlandırma gazete haberi ile roman ve hikaye anlatısını birbirinden ayırmamız konusunda güçlüğü sebep olabilir kanaatindeyiz.

olayların mantığı ve kronolojik bir çerçeve içerisinde dizilmesidir. Yani olaylar, aktörler, zaman ve yer birlikte bir anlatının materyalini oluştururken, bütün bunlar hikaye içerisinde kesin, belli bir yolla organize edilirler. Bunun sonucudur ki, alıcıda istenilen etki uyanır. Bir hikaye içerisinde farklı elementleri düzenleme işi çeşitli süreçleri kapsar. Şüphesiz bu süreci yazarın aktivitesi ile karıştırmamak gerekir. Yukarıda sıraladığımız elementlerin düzenlenmesi prensibi değişmeceli bir durumdur :

1. Hikâye olayları kronolojik diziden farklı bir biçimde düzenlenirler.

2. Hikâyenin elementleri arasında zaman miktarı farklı şekilde paylaşılır.

3. Aktörler farklı özelliklerle karşımıza çıkarılır. Bu bağlamda onlar ferdileştirilerek karakterlere dönüştürülür.

4. Olayların geçtiği mekanlara farklı boyutlar kazandırılabilir.

5. Aktör, yer, zaman, olay arasında sembolik, imalı ilişkiler oluşturulur.

6. Bütün bu elementlerin sunulduğu farklı bakış açıları arasından seçim yapılır.

Yukarıda sıralananlar bir kumaca anlatının temel katları olarak kabul edilirler. Bütün bunları daha açık bir biçimde ifade edersek; soyuttan somuta doğru devam eden bir gerçekleşme olarak düşünebiliriz.(11)

Görüldüğü gibi karşımıza derin yapıdan yüzey yapıya doğru uzanan bir dluşum çıkmaktadır. Bu ise sadece bir tahkiyeleme işi değildir; anlatılara bu terimin sınırları içerisinde kalarak yaklaşırsak Tarih-i Na'ima'yı da bir kumaca anlatı olarak kabul etmeliyiz. Oysaki, kumaca anlatılar birleştirme prensibi gereği iki esas üzerinde yoğunlaştırılan ürünlerdir. (12)

a. Zamana ait dizileme (hikaye)

b. Sebep-sonuç (entrik, olay örgüsü)

Birinci prensip hayatın kendisinde vardır. Yani realitedir. O, tahkiye terimi ile sınırlayacağımız anlatıların hepsinde esas olan unsurdur. Hikâye kumaca bir anlatı için gereklidir; fakat esas unsur olarak görülmez. Zamana ait dizileme, yani "öyküleme", ve ondan sonra prensibi, genellikle, bundan dolayı, bunun için gibi, sebep-

(11) Michael J. Toolan, a. g. e. s, 47

(12) Shlomith- Rimmon-Kenan, a.g.e. s. 17; Mieke Bal, Narratology Introduction to the Theory of Narrative. Toronto, 1988. s. 7.

sonuç prensibi ile birleştirilir. İlk kez Forster tarafından kullanılan bu iki birleştirme prensibi, iki çeşit anlatıyı birbirinden ayırmak için kullanılır. Forster'in adlandırmasıyla hikâye ve entrik.

"Hikâyeyi zaman dizisi etrafında oluşturulan olaylar dizisi olarak tanımladık. Entrik de aynı şekilde bir olaylar anlatısı olur; fakat burada üzerinde durulacak şey, sebep-sonuçtur. Kral öldü, ve sonra kraliçe öldü." bir hikaye; "Kral öldü ve sonra onun acısına dayanamayan kraliçe de öldü," ise bir entriktir. Zamana ait dizileme burada muhafaza edilirken sebep-sonuç ilişkisi onun üzerini örterek ağırlık kazanır.(13)

Görüldüğü gibi günümüzde başlıbaşına bir disiplin olarak gelişen anlatı bilimi ve onun terminolojisi, bilim dili Türkçe boyutunda gözden geçirilmelidir. Böylece disiplinin ortaya koyduğu sonuçlar Türk anlatılarına daha doğru bir biçimde uygulanacak ve faydalı çalışmalar ortaya çıkacaktır.

(13) E. M . Forster . Aspects of the Novel, Cambridge ,1974 s. 87 .